

GRÓSZ ZSUZSANNA

**KÖZÉPKORI KÁLYHACSEMPÉK
RESTAURÁLÁSA**

Nyomtatott kiadás:

2012

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

Középkori kályhacsempék restaurálási és rekonstruálási folyamatai

Bevezető

A régészeti ásatások során előbukkanó tárgyi emlékek feldolgozásának és bemutatásának egyik alapvető állomása a restaurálás. A több száz évig földben nyugvó tárgyak tisztítása, konzerválása, rekonstruálása szakképzett tárgyrestaurátor feladata, aki egyrészt a leleteken végzett állagmegóvási tevékenységgel lassítja a romlási – korhadási folyamatokat, restaurálással, rekonstruálással pedig kísérletet tesz a részben tönkrement műtárgy eredeti állapotának visszaállítására. A restaurátor gondoskodik a leletek fenntartásáról és továbbéléséről, művészeti és kultúrtörténeti értékük megőrzéséről. A műtárgyvédelmi beavatkozások során elsődleges követelmény a tárgyak történeti hiteles-

ségének korszerű színvonalon való megőrzése. Ennek megvalósításához természettudományos és művészettörténeti ismeretek egyaránt szükségesek. A restaurátori tevékenység minden lépését részletes dokumentáció készítése kíséri, melyben az elvégzett feladatok menetét, sorrendiségét és a felhasznált anyagok mértékét, mennyiségét lehet nyomon követni.

A változatos formavilággal és díszítés módokkal, különböző mázszínekben pompázó csempe töredékek Visegrád területén számos helyről előkerültek de leginkább a Királyi Palota feltárásaiból, a középkori rétegek meghatározó leleteiként ismertek. Egy 1991-ben végzett ásatás különösen szerencsés lelethalmaz napvilágra kerülését eredményezte. Ekkor Szőke Máttyás és Búzás Gergely ásató régészek a vi-

segrádi Királyi Palota területén, az északnyugati palotaszárny épületeinek feltárása közben egy Mátyás király korabeli, zöld mázzal bevont cserépkályha földbe temetett roncsait fedezték fel. A kályha eredetije a középkorban az épület emeleti szintjének egyik helyiségét fűtötte, de az épület pusztulásakor a boltozattal együtt a kályha is bezuhant a romok közé. A későbbi terpmódosítások, illetve az erózió hatása következtében a töredékek egy része ugyan veszendőbe ment, mégis a leletek egységes halmaza és a kibontakozó leletkörülmények felmérései alapján már az ásás helyszínén feltételeztük a darabok azonos kályhához való tartozását. A kályhacsempe helyreállítások döntő többségét a továbbiakban ennek a feltárásnak az anyaga biztosította.

Feladat:

A rekonstrukciós munkálatokat kétféle tervezet indította el. Egyrészt a rendelkezésre álló, eredeti töredékek felhasználásával és be-

építésével készülne el annyi csempe, mely egy teljes kályha felépítéséhez szükséges. Az ilyen módon bemutatott csempék megtartják eredetiségük jelentőségét, valamint formai és készítési szabályszerűségeiket tanulmányozva az egykori kályha rekonstrukciójának is előfeltételévé válnak.

A megkezdett munka kibővült egy másik elképzeléssel, mely szerint a Királyi Palota három enteriőrrel berendezett helyiségébe a restaurálás során elkészített mintacsempék alapján, újra gyártott elemekből épülnének fel a kályhamásolatok. Mindkét helyreállítási változatnál elsődleges feladat az egyedi csempe típusok kiegészítése, rekonstrukciója, tehát olyan mintadarabok előállítása, melyek a sokszorosítások alapját képezik. Ezek technikai kivitelezését követjük nyomon, néhány kiragadott példán keresztül, a különböző munkafázisok tanulmányozása közben.

Tisztítás:

A műtárgyvédelmi tevékenység első lépése a töredékek tisztítása, mely a leletetek felszedése után egy általános korróziós állapotfelméréssel kezdődik. .

A földben, az intenzív természeti környezet hatása a kerámia felszínén változó vastagságú és keménységű karbonátos-szilikátos ráakódást eredményez, mely a díszített részeket és a törésfelületeket egyaránt beborítja..

A talaj víz-oxigén háztartása, a száradás és az újra vizesedés körforgása következtében már a földben megindul ez a felületi rétegződés, amely később a kiemelés után a fizikai környezet megváltozása révén, száradással egy makacs bevonatot képez a kerámián. A közvetlen leletfelszedés után, az ásatások helyszínén történő vizes lemosással, vagy enyhe mechanikus kezeléssel jó eredményt tudunk elérni, ilyenkor a rétegek nagy része még bontható és eltávolítható.

A kiszáradás által megkeményedett ráakódás eltüntetése már csak vegyszeres kezeléssel végezhető. Kíméletes tulajdonságai miatt a

nátrium-hexametafoszfát vizes oldatát alkalmazzuk.

A károsító, karbonátos rétege keltávolítása egyrészt a további roncsolódások megakadályozása végett, az összeragaszthatóság és a restaurálási munkák során alkalmazott másolatkészítések sikeressége miatt indokolt. Ugyanakkor, különösen kályhacsempe töredékek esetében fontos a tisztítási folyamatok helyes alkalmazása, hiszen minden olyan külső, felületi nyom fontos lehet, mely a töredékek egykori elhelyezkedésére adhat magyarázatot. Ilyenek lehetnek például az agyagtapasztások maradványai, égett, kormos felületek nyomai.

Ragasztás:

A műtárgyvédelmi munka következő állomása a teljes kerámia mennyiség lelőhely szerinti terítése, válogatása, ragasztása. Ennek kiindulópontja az eddig ismert, vagy már korábban restaurált és publikált csempék tanulmányozása. A királyi központok ásatásaiból, főleg a budai és a korábbi visegrádi leletanyagokból rendelkezésünkre áll néhány Mátyás-kori csem-

petípus, melyek fontos analógiát biztosítanak munkánk sikeréhez.

A tényleges válogatás mellett – melynek során izgalmas kirakójáték módjára kutatjuk a töréssel összefüggő párdarabokat – alapvető szempont, egyben segítség az előlapokon jelentkező mintázat, díszítés, illetve formák és mázszínek összehasonlítása. A jellegzetes, meghatározó szerkezetű elemek elkülönítése megkönnyíti munkánkat, úgy mint perem-; oldal-; vagy hátrészhez tartozó darabok. A leolvasható készítési nyomok alapján behatárolható ezek csempén való elhelyezkedése, formai tulajdonságainak vizsgálatából már a párdarabok tudatos keresése is megtörténhet.

További észrevételeket tehetünk a préselési zónák feltárásával, hiszen törésre utaló nyomokat főleg az illesztéseknél, vagy a préselt minta plasztikailag elvékonyodott részeinél tapasztalunk.

A töréssel egymáshoz illeszkedő töredékek összeragasztásával már látványosan is elkülöníthető típus csoportok alakulnak ki előttünk.

A közvetlenül nem kapcsolódó, de biztosan egyazon kályhacsempéhez tartozó darabok azonosítása elsősorban az előlapokon jelentkező mintázat alapján történik, de fontos szempont a csempe töredékek oldal peremeinek plasztikai és méretbeli összehasonlítása valamint a felületek folytonos síkbeli megegyezése is. További készítés technológiai elemzések alapján, mint például a mázak égetési színének változatai, a csempelapok vastagsági méretei, a hátoldalak eldolgozásának módzatai, és a töréssel leolvasható égetési zónák megfigyelése is része a típusok rendszerezésének.

A ragasztásokat műanyag alapú ragasztószer alkoholos oldatával végezzük, melynek előnyös tulajdonsága, hogy saját oldószerével oldva újra lehet bontani a kötéseket, lehetővé téve ezzel további feltárások során előkerülő, ideillő darabok utólagos beépítését.

Kiegészítés: Restaurálás: Re-konstruálás

Kiegészítés vagy rekonstrukció; a restaurátor gyakorlatban a két fogalom úgy definiálható, hogy míg a kiegészítés a formák hűséges másolása mellett eredeti töredékekkel igazolt hiányokat pótol, a második változatnál az újjáépítés akkor is megtörténik, ha az eredeti alakzat teljes egészében ugyan nem ismert, de analógiák, mérések, szerkesztések mentén megoldható, értelmezhető és ellenőrizhető a rekonstrukció. A restaurátor kezében mindkét eljárás fontos eszköz a műtárgy eredeti formájának és funkciójának felidézéséhez..

Ennek fényében a kiegészítési folyamatokat, a technikai kivitelezések lebonyolítását háromféle módszerrel közelítjük.

I. változat:

A középkori cserépkályhák szabályszerűségéhez tartozik, hogy a szögletes alépítmény és a toronyszerű felső rész vízszintes sorait változtatva általában azonos formájú, vagy azonos mintázatú csempék alkotják. Ennek köszönhetően egy kályha összeomlott darabjai között sok egyforma, plasztikailag egymást fedő részlettöredék is jelentkezhet.

A kiegészítési munkálatok kezdeteként a hiányok pótlása segédanyagok felhasználásával történik úgy, hogy a mintát a párcsempék azonos motívummal, plasztikával rendelkező példányai nyújtják.. Amennyiben egy másolni kívánt részlet több töredéken is szerepel, válasszuk ki közülük a legélesebb lenyomatú változatot, és nézzük meg melyik minta bővíti nagyobb felülettel hiányos csempénket. A másolatok készítéséhez célszerű az önthető szilikon-gumit használni, mely a kötési idő elteltével, leválasztva a felületről a plasztika legapróbb részletét is pontosan, hitelesen rögzíti.

A síkok pontos térbeli rögzítése és megőrzése érdekében a negatívok gipsz támasztékot is kapnak, majd folytatólagosan egymáshoz illesztve ezeket, az öntött gipsz részletekkel fokozatosan teljes egészé épül a kályhacsempe.

A töredékről töredékre haladó kiegészítés néhány csempe újjáépítésénél összetett feladat elé állított bennünket. A pár különleges, egyedi példány besorolása az előlapok díszítettsége alapján ugyan egyszerű feladatnak bizonyult, ám a hátoldalak peremhez közeli területeinél jelentkező egyenetlen, durva felületek, más csempével való összeépítés nyomait igazolták.

Ezek többnyire a címerdíszes, angyal alakos változatoknál mutatkoztak, melyek, mint később bebizonyosodott, forduló-, illetve sarokcsempe alkotóelemei voltak. Kapcsolódva hozzájuk töredékeink között virágmintás ornamentikával ellátott, kétféle variációban, váltakozva jobb, illetve bal oldali csatlakozással funkcionáló fél csempéket találtunk.

A derékszöget alkotó sarokrészletek jelenléte a kályha szerkezetére, felépítésére is utalást tesz, amennyiben igazolja, hogy a csempéket mindig fél csempével eltolva, kötésben helyezték egymás fölé. A sarok éleket minden példánynál üres szoborkonzol és díszes baldachin ékesíti.

Közelebb vitt bennünket a kályha külsejének, még homályos részleteinek feltárásához az a dekoratív csempe rekonstrukció is, mely szimmetrikus elrendezettségben, derékszögben egymáshoz épített, két egyforma, angyal alakjával díszített formációt hozott létre. Az idetartozó, meglévő töredékek és az összetalált, ragasztott részletek rávezettek a lehetséges

megoldásra. A csempe meghatározó eleme egy próféta szoboralakkal díszített perem él töredék, melynek helyzetét középen alul határoztuk meg. Folytatásként azonban eredeti darabunkon a függőleges síkot egy ferde törésfelület bontja meg. Itt egy mázatlan, íves címer töredék szerencsés felfedezése jelezte és a felső sarokhoz illeszkedve igazolta egy körbevágott angyal alakos címerpajzs csatlakozását.

Mivel a meglévő és a ragasztott példányok a csempe sarokhoz viszonyított indítására nyújtottak csak bizonyosságot, a ferdén lecsapott töredék és néhány különálló szárnytöredék egymáshoz viszonyított elhelyezkedésére és a magassági méretek meghatározására az önálló, már kiegészített címert tartó angyal alakos csempék adták meg a választ. A felső élre applikált, onnan kissé kiemelkedő címerpajzs kiegészítését az egyik pártacsempe azonos megjelenésű angyal alakzatának másolásával sikerült

megvalósítani. A méretre, formára, kidolgozásra teljesen egyező, körbevágott angyal alak síkbeli eltéréseit a guminegatív formálhatósága is megkönnyítette, elősegítve az íves címerpajzs megfelelő kialakítását.

II. változat

A rekonstrukciók általunk felállított módzatai szerint a következő csoportba olyan kályhacsempe felújítások tartoznak, melyek hiányzó részletei, alakzatai, formái eredeti töredékekkel nem igazolhatóak.

Ezzel kapcsolatban néhány elvi kérdés is felmerül, hiszen a helyreállításnak abban az esetben, ahol az életre keltés példájaként az újra gyártott kályhamásolat egy enteriőr részét képező berendezési tárgy lesz, a teljes esztétikai élmény miatt a csempe minden részletét érdemes bemutatni.

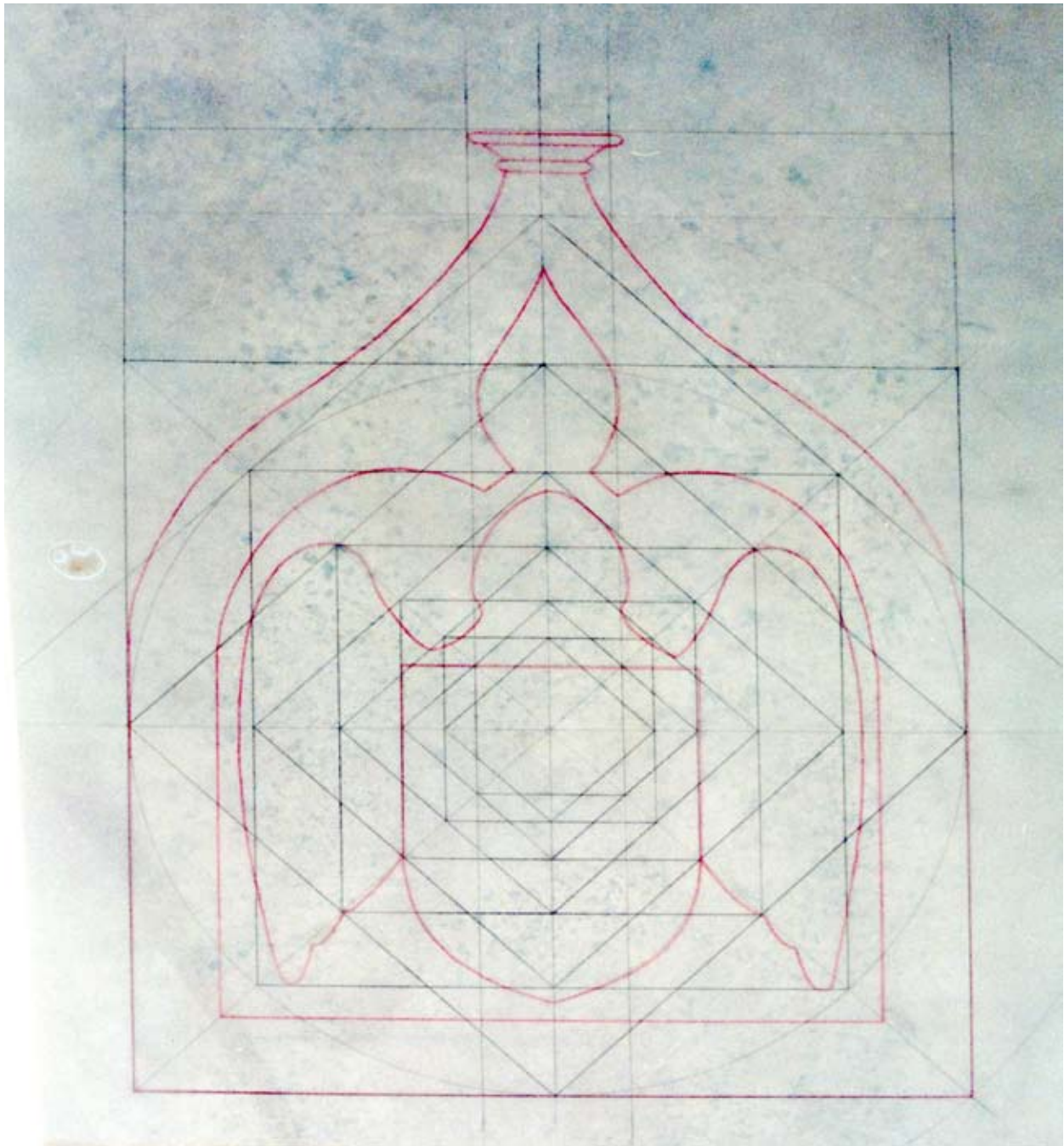

(A hagyományos módon, eredeti töredékekkel beépített kályhacsempéinken a hitelesen nem igazolható részletek üresen maradnak.)

A formák felidézését ilyenkor alapos kutatómunka előzi meg, melyben a középkori ábrázolások tárháza, vagy a már korábban, a szakirodalomban leközölt párhuzamok vizsgálata jelenti az előkészületeket.

A kiegészítéseknek abban az esetében, ahol a plaztika növényi ornamentikát, alakot, vagy mint fényképekkel is illusztrált példánkon címerállatot formál, a hiányok pótlása mintázásos technikával alakítható. Az angyal alakos

csempék címereinek teljes megjelenítésére a középkori heraldikai ábrázolásokból azonosított minták alapján következtetünk. A fellelt ábrázolást, a körvonalak felrajzolása után gyúrható, formálható segédanyagok felhasználásával modellezzük meg saját csempénken, majd negatív-pozitív átforgatásokkal véglegesítjük a mintapéldányt.

III. változat:

Néhány geometrikus rendszerű és mintázatú csempe helyreállításánál a hiányzó felületek pótlása gótikus mérművek szerkesztésével, vagy szerkesztőhálós arányrendszerek felállításával valósul meg.

Ilyen módon járunk el annál az áttört, számráthátíves csempelap kiegészítésénél, mely a kályha felső oromzatát díszíti. A gazdagon profitált keretezés alatt angyal alakja látható, amint egy üres címerpajzsot tart. A leolvasható formai megoldások jellemzően gótikus stílusjegyeket hordoznak, mint a számráthátíves kiképzés, a

szimmetrikus elrendezés, vagy a vállon ülő kúszólevelek felsorakozása. A csempe tetejét jelölő töredékek mindegyikén apró furat található, mely rátétdíszek elhelyezésére szolgál. Itt a korabeli építészeti díszek mintájára egy buzogánnyal végződő keresztvirág helyezkedett el.

Tárgyalt csempénk rekonstruálásához tehát a különálló csemperészletek metrikus adataiból kiindulva a középkori szerkesztőhálók segítségével sikerült meghatározni a ragasztott egységek hovatartozását. A hálórendszer szerint a párkánycsempe alpmérete az oldalfalakra vetítve egy szabályos négyzetet képez. Az ebbe írt

és elforgatott további négyzetek oldalai, átlói vagy csúcsai kitűzik a csempe egy-egy jellemző pontját. A teljes magasság az alapnégyzet átlójával azonos. A kiegészítések gyakorlati megvalósítását mindvégig sorvezetőként kíséri a szerkesztett rajz. Ennek alapján készül a csempe keretelése és a belső plasztika egyaránt.

A kályha tetejét háromszögletű, illetve téglalap formájú, indás, geometrikus mintázatú vakmérnöves tetőcsempék zárják. Ebben az esetben a hiányzó részletek pótlása az eredeti töredékek és a szerkesztett rekonstrukciós rajz felhasználása mellett, a középkori készítéstechnikát közelítően a negatív forma gipszbe faragásával jön létre. A végleges plasztikát az ebbe öntött gipsz pozitív tárja élénk.

A rekonstrukciók választott sorrendje követi a kályha alulról felfelé épített sorait, ezáltal hátra van még a kupola tetejét záró csúcscsúsz újjáépítésének ismertetése. Ez nem más, mint a gótikus építészetből ismert és meghatározó szerkezeti elemként jelentkező faragott keresztvirág vagy keresztlevél, mely ott épületek toronycsúcsát díszíti és alulnézete kereszt alakú.

Töredékeink között mutatkozó mázatlan levél és szár részletek igazolják, hogy a díszesebb középkori cserépkályhánál architektonikus elemként alkalmazták ezt az impozáns, dekoratív megoldást.

A helyreállítások kiindulópontja eredeti darbjaink felmérése és rendszerezése. Ezek alapján elkülöníthetők a kétféle méretben is előforduló, plasztikus erezzel ellátott keresztirzsa levél töredékek, nyolcszögletű kónikus szár töredékek, valamint egy nyolc oldallal gerezdelt gomb, mely a keresztvirág tetején foglal helyet.

Ennek belső része és a szárak egyaránt üreges szerkezetűek, ami egy tartóelem statikai célú beépítését feltételezi.

Az eredeti készítmény mód látható nyomai igazolják a levéltövek és a szárak csatlakozásait, valamint a gomb csatlakozásának törésfelülete a szár legfelső átmérőjének méretére nyújt információt.

Hiteles adatok rögzítése érdekében először a levelek hiányzó részeinek pótlása történt, mely két hasonló formájú, de eltérő méretű keresztvirág levelet eredményezett. A sokszorosított, majd a négy síkban egymáshoz illesztett levél geometriai összefüggései alapján egy négyzetes hálórendszer bontakozott ki. Ez azonban még nem nyújt elegendő igazolást a szár teljes magassági méretének meghatározására, a levelek vertikális elhelyezkedésére, valamint az alsó párkány nagyságára.

Ezért támpontokat kerestünk a középkori szerkesztések leírásai között, és eljutottunk a gótikus fiatorony összeállításának Roriczer és Schmuttermayer féle lejegyzéséhez. A szerzők részletesen végigvezetnek bennünket a legalkalmasabb módszer elsajátítására, ezáltal a helyes fiatorony szerkesztésre vonatkozó eljárásokat követve saját töredékeink elhelyezkedése is értelmezhetővé válik. A szerkesztések alapja és lényege az egymásba írt és elforgatott négyzetekből álló arányhálón, illetve a négyzet felezésén alapuló arányszerkesztéseken mutatkozik meg.

Ezek segítségével, az adott méretek behelyettesítésével a levelek magassági kiosztásai, a szár teljes hossza, és a nyolcszögletű párkány valóságos formája is kialakítható.

A teljes térszerkezeti elem technikai kivitelezését mindvégig a szerkesztési rajz irányította. Végül a rekonstrukciók befejezéseként a fehér, gipszes kiegészítések festése történik, ennek színe és tónusa hasonlatos a máz színéhez, de közelről az eredeti felület és a pótlás határvonala megállapítható és világosan elkülöníthető.

A visegrádi Királyi Palota állandó kiállításán bemutatott Mátyás-kori kályha rekonstrukció a restaurált kályhacsempékkel.